

RİVAYETLERİN TESPİTİNDE KEŞF, İLHÂM VE RÜYA *

Murat Kaya **

Öz

Süreç içerisinde rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s) aidiyeti meselesi, sened ve metin üzerinden inşa edilen ilmî verilere dayalı kriterlerle çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak problemlili görülen kimi rivayetlerin keşf, ilhâm veya rüya gibi şahsi tecrübe eksenli unsurlarla kurtarılmaya çalışıldığı da bilinen bir gerçektir. Belli uğraşlar sonucunda zihinde istem dışı beliren keşf ve ilham ile kimi zaman şahsi beklenti doğrultusunda görülen rüyaların, hadislerin sıhhat tespitindeki fonksiyonu ve değeri sürekli tartışma konusu olmuştur. Söz konusu bu çalışmada ekollerin bilgiye ulaşmada önceledikleri unsurlara değinilerek keşf, ilhâm ve rüyaya dayalı kimi tespit örnekleri sunup bu yollarla elde edilen sonuçların ilmî geçerliliklerine temas edilecektir.

Anahtar kelimeler: Keşf, ilhâm, rüya, rivayet tespiti, sûfî

THE ROLE OF DISCOVERY INSPIRATION AND DREAM IN THE DETECTION OF NARRATIONS

Abstract

The issue related to the process of whether the narrations belonging to the Prophet has been tried to be solved on the basis of texts and evidence build up on the criteria of wisdom. However, the fact that some of problematic narrations were tried to be purified by such personal experience as inspiration or dream based elements is an accepted reality. As a result of certain pursuits, discovery and inspiration that appears involuntarily in the mind and sometimes, the dreams seen in the direction of personal expectations has always been a matter of debate about the functionality and reliability of hadiths. In this study, we aim to discuss the scientific reliability of the prioritized methods having been used by some schools to access the information and the results obtained by these means will be explicated.

Keywords: Discovery, inspiration, dream, detection of narrations, Sufi

Giriş

Bilgi, çevresel iletişimi güçlendirerek farkındalık oluşturduğundan ve varlığın hikmetini öğretmek yaşamı becerebilme imkânı sağladığından insan için hayati

Makale gönderim tarihi: 28.03.2016, kabul tarihi: 14.04.2016.

* Bu makale, "Mevzû Hadis Kültüründe Sûfî Müellifler" (Van/2016) adlı doktora çalışmamızın bir bölümü gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

** Öğretmen, halilim12@hotmail.com

unsurlardandır. Bu ehemmiyete binaen yüce Allah, bilgi aktarımını öncelemiş¹ ve farklılığı göstermek adına Âdem'in üstünlüğünü bilgi ile kabullendirmiştir.

Hakikati idrak etme vesilesi olan bilgiye ulaşım yolları sürekli yoklanmış ve onu yakalama adına büyük gayretler sarf edilmiştir. Farklı enstrümanlar üzerinden hareket edilmişse de genelde “haber”, “akıl”, “duyu organları” ve “sezgi” bilgiye ulaşım araçları olarak benimsenmiştir. İslâmî disiplinler, bilgiye ulaşmada bu dörtlüyü tamamen reddetmemiş, her biri vahyin merkezinde bu kaynaklardan belli ölçülerde istifade etme yoluna gitmişlerdir. Tercihler alanın genel yapısına göre şekillendiğinden aradaki fark, birinin ötekilere öncelenmesi meselesidir. Örneğin sûfiler, haber destekli keşf ve ilhâma, selefiler habere (vahiy), kelâmcılar da akla itibar ederek müşkülleri çözüme ulaştırma gayretindedirler.

Nasslara (haber) bağlılık ve duyu organlarını önemseme ekollerin ortak paydası olmuşsa da aklın fonksiyonu üzerinde farklı mülahazalar söz konusu olmuştur. Örneğin kelâmcılar aklı, bilgi kaynaklarının esası olarak kabul etmiş, selefiler nassın denetimi ve hizmetindeki bir akla önem vermiş, sûfiye ise ulûhiyet, ahiret ve ruhaniyet konularında aklı yetersiz gördüğünden² onu zayıf bir rehber ve kulluğun ifası için bir alet olarak değerlendirmiştir. Aklın yerine sezgiye teveccüh eden sûfiler, keşf ve ilhâmı akıldan üstün, hatadan korunmuş³ kutsal bir emanet olarak algılamışlardır.⁴

Bu niteleme, sadece sûfi cenaha özgü bir tutum değildir. Musa Carullah da (ö.1949) belli uğraşlar neticesinde zihne gelen keşf ve ilhâmın Allah'tan geldiğini ve kesin bilgi ifade edip akıldan üstün olduğunu ifade eder.⁵ İbn Haldun (808/1406), Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî (1205/1791) ve Şevkânî (1250/1834) gibi müellifler de takva sahibi bazı kimselere gelen ilhâmın geçerli bir bilgi kaynağı olabileceğini iddia ederler.⁶ Kaldı ki, bilgide sezginin üstünlüğünü savunanlar sadece Müslüman sûfiler de olmamıştır. Ünlü düşünürlerden Rene Descartes (ö.1650), Gottfried Leibniz (ö.1716) ve Henri Bergson (ö.1941) gibi filozoflar da bilgiye ulaşmada sezginin önemine vurgu yapmışlardır.⁷

Nefis terbiyesiyle ruh ve kalbi eğiterek sonuca varmayı hedefleyen tasavvuf, sezgiye kutsiyet atfetse de akıl ve nakli marifetin temeli sayar ve reddetmez.⁸ Nass, akıl ve sezgi bilgiye ulaşmanın en önemli araçları olabilirler. Fakat yalnız başlarına yegâne mihenk değillerdir. İdeal olan, nassın önceliğinde akıl ve hissin birlikteliği ile hakikate ulaşmaktır.

¹ “Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti...” Bakara, 2/31.

² Affî, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, (Terc.: Ekrem Demirli - Abdullah Kartal), İstanbul, 2012, 221.

³ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul, 1998, 104, 138.

⁴ İbn Arabî'nin *Fütuhâtü'l-Mekkiyye*'nin mukaddimesinde beyan ettiği, “Bilgilerimiz hatadan korunmuş, söylediklerimiz Allah'ın kalbimize verdiği ilhâma dayanmaktadır.”, “İfadelerimizin kaynağı akıl ve fikir değil, feyz-i ilahidir.” gibi cümleleri bu durumun yansımasıdır. İbn Arabî, Muhyiddîn, *el-Futuhâtü'l-Mekkiyye*, Thk., Ahmed Şemseddin, Beyrut, 1999, I, 54. v.d.

⁵ Musa Carullâh Bigiyef, *Kitâbu's-Sünne*, (Terc.: Mehmet Görmez), Ankara, 2009, 93-99.

⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, *DİA*, XXII, İstanbul, 2000, 98-99.

⁷ Güngör, *a.g.e.*, 116-117.

⁸ Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, İstanbul, 2012, 124, 131, 147.

1. Keşf ve İlhâm

İslâm mistisizmi olarak da adlandırılan⁹ tasavvuf, diğer ilimlerden farklılık arz eden bir disiplindir. Onun yolu his, akıl ve nassın yanında dini yaşantıdan kaynaklanan zevk, ilhâm ve keşftir.¹⁰ Çünkü sûfizm, ilahi hakikatlerin akılla kavranamayacağına inanan¹¹ İslâm'ın coşkun manevi hayatının adıdır.¹² Dolayısıyla öteki disiplinlerden farklı bir düşünce akımı olan tasavvufun, kendisine özgü bir düşünce sistemi, dünya görüşü, yaşam şekli ve ibadet anlayışı olduğundan özelde bir duruşu vardır.

Sözlükte “*perdeyi aralamak*” ve “*kapalıyı açığa çıkarmak*”¹³ gibi anlamlara gelen keşf kelimesi, sûfî literatürde “*akılın ötesini bilme*” ve “*Allah'ın tecellilerini temaşa etme*”¹⁴ gibi anlamlara gelmektedir. İlhâm ise sözlük olarak “*içmek*” ve “*yutmak*”¹⁵ gibi anlamlara gelirken terim olarak da “*Yüce Allah'ın bilgiyi doğrudan veya melek aracılığıyla insanın kalbine ilka etmesi*” diye tanımlanmaktadır.¹⁶

Sûfî veya öteki ayrımı yapmaksızın bütün kullar, kazançlara emek ve ikram yönüyle nail olurlar. Zira hiçbir değer, bütünüyle kesbî değildir. Mutlaka belli oranda ilahi ikrama da mazhardır. Varlıkta bereketin rolü bu durumun açık misalidir. Bu açıdan keşf ve ilhâmı, ilimdeki kesbin sonundaki ilahi ikramdan saymak da mümkündür. Dolayısıyla salih amel ile Allah'ın rızasına muvaffak olan kimi kulların, bir takım ihsanlara ulaşması akıl sahiplerince kabul gören bir gerçektir.¹⁷

Muğlak ve tartışmalı kimi durumları anlaşılır hale getirme endişesini taşıyan¹⁸ sûfîler hakikati açığa çıkarmak adına iç tecrübeye dayanarak bilginin önündeki beşeri perdeleri aralayıp Kur'an ve sünnetten yeni bilgiler türetmeyi ve özellikle aklın aciz kaldığı konularda tatmin edici yeni bulgulara ulaşmayı hedeflerler. Bu yöntem kimilerince

⁹ Güngör, a.g.e., 15.

¹⁰ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 2013, 33-34.

¹¹ Uludağ, a.g.e., 136

¹² Hayrani Altıntaş, “Tasavvuf”, *AÜİFD*, XXIV, Ankara, 1990, 423.

¹³ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Kahire, Tsz., VII, 3883; Curcânî, Ali b. Muhammed, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, Thk., Muhammed Siddik el-Minşâvî, Kahire, Tsz., 154-155; Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, Thk., Safvân Adnân Dâvûdî, Dimaşk – Beyrut, 2009, 712.

¹⁴ Kâşânî, Abdurrezzâk, *Istulâhâtü's-Sûfiyye*, Thk., Abdulâ'l Şâhîn, Kahire, 1996, 346; Hıfînî, Abdulmun'im, *Mu'cemu Mustalahâtü's-Sûfiyye*, Beyrut, 1987, 225; Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakup, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut, 2005, 849.

¹⁵ İbn Manzûr, a.g.e., V, 4088; Curcânî, a.g.e., 32.

¹⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 2014, 237; Seyyid Mustafa Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü İstulâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, (Haz.: İhsan Kara), İstanbul, 2008, 217; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2012, 184.

¹⁷ Seyit Avcı, “*Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi*”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, Sayı: 4, Samsun, 2004, 167.

¹⁸ Reşat Öngören, “Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, İstanbul, 2002, 91.

dini mecrasından saptırmak olarak anlaşılmissa da onlar yeni bir şeriat getirme iddiasında değil, dinde yeni bir anlayış oluşturma derdindedirler.¹⁹

Her ne kadar farklı yorumlarla nasslara yeni anlamlar yüklenilmişse de tasavvufun da ilk kaynağı Kur'an ve sünnettir.²⁰ Kur'an ve sünnetin rehberliğinde gelişen tasavvufi tecrübe,²¹ akla ve nakle önem vermekle birlikte en ulvî ve en kutsî bilgilerin²² vasıtasız bilgi edinme yolları olan keşf ve ilhâm aracılığıyla elde edilebileceğini iddia eder. Keşf ve ilhâm; akıl, nakil ve duyuların yanında dördüncü bir bilgi kaynağı olarak kabul edilir. Özellikle Hz. Muhammed'in (s) ümmî olup, okuma yazma bilmediğine yönelik Kur'an ifadesi²³ sûfî teoloji için önemli bir hareket noktasıdır. Ayrıca, "... Biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik,"²⁴ "Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir."²⁵ gibi ayetlerle "Ben kulumu sevdim mi onun işiten kulağı, gören gözü olurum..."²⁶ "Ümmetim içinde ilhâma mazhar olanlar var. Ömer de onlardandır."²⁷ ve "Müminin ferasetinden sakının. Zira o, Allah'ın nuruyla bakar."²⁸ gibi hadisler, keşf ve ilhâmın varlığına delil olarak kabul edilmektedir.

Peygamberlerin zihni aktivite ve kitap gibi öğretim materyallerine başvurmaksızın zühdü tercih ederek kalbi meşgul eden dünyevî işlerden yüz çevirip, manevî varlıklarıyla Allah'a yönelmeleri neticesinde bilgiye ulaşmış olmaları da keşf ve ilhâmın delili sayılmıştır.²⁹

Mükâşafe, müşâhade, muhâdara ve inkişâf gibi kavramlarla aynı anlamlarda kullanılan keşf ve ilhâma muttali olmanın belli kriterleri ve kat edilmesi gereken belli aşamaları vardır. Bu disiplinleri icra etmeyen bireyler bu hasletlere vasıl olamazlar. Vecd halinin belli bir doğrultuya sahip olmasının şartı, şeytani ayartmalardan korunmak için bir mürşid-i kâmilin rehberliğinde,³⁰ halvet, ibadet, mücâhede ve zikir ekseninde sıkı bir eğitim programı ile kalbi kötü huylardan ve beşeri kuvvelerin tesirinden kurtarmaktır. Bu

¹⁹ Şa'rânî, Abdulvehhâb, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Thk., Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, Kahire, 2005, I, Muhakkik Muk., 6.

²⁰ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (Haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul, 2012, II, 851-852; Afîfî, *a.g.e.*, 71; Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (Terc.: Bünyamin Erul), İstanbul, 2011, 74; Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, (Terc.: Ergun Kocabıyık), İstanbul, 2012, 43-44.

²¹ Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Thk., Abdulhalim Mahmud – Mahmud b. Şerif, Kahire, 1989, 80; Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Luma'*, Thk., Abdulhalim Mahmûd – Taha Abdalbâkî Surûr, Kahire – Bağdat, 1960, 105. v.d.; Cavit Sunar, *Anahatlarıyla İslâm Tasavvuf Tarihi*, Ankara, 1978, 8.

²² Bursevî, İsmail Hakkı, *Kenz-i Mahfi*, (Terc.: Abdülkadir Akçiçek), İstanbul, 1997, 17.

²³ A'raf, 7/157-158.

²⁴ Kehf, 18/65.

²⁵ Enfâl, 8/29.

²⁶ Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16.

²⁷ Muslim, Fedâilü's-Sahabe, 23.

²⁸ Tirmizî, Tefsîru'l- Kur'an, 15/6.

²⁹ Güngür, *a.g.e.*, 112.

³⁰ Öngören, *a.g.m.*, 89-90.

eğitimin sonucunda istikâmet kazanan kalbe Allah'ın rahmeti saçılır³¹ ve hakîkatler (bilgi) kendisine zâhir olur.³²

Vecd hali ile elde edilen bilginin geçerlilik kazanmasının öteki şartı, mistik yollarla elde edilen bilginin nakil ile teyid edilmesidir.³³ Zira insanın sahip olduğu her yeti destekleyici bir eğitime ihtiyaç duyar. Akıl ve sezgi de bu ihtiyaçtan beri değildir. Çünkü nassın varlık amacı akıl ve duyguyu eğitmek ve onlara yol göstermektir. Dolayısıyla nass hem akıl için hem de keşf ve ilhâm için eğitici bir unsurdur. Bu bilinçle sûfî bilgi kuramcıları, kalbe gelen duyguların kimi zaman aldatıcı olabileceğini hesaba katarak ayırt edebilmek için Kur'an ve sünneti sürekli mihenk taşı olarak kabul etmiş,³⁴ Kur'an ve sünnetin şahitlik etmediği her türlü vecdi de batıl olarak değerlendirmişlerdir.³⁵

Allah'a yakınlık kurmak suretiyle elde edilen bu tür bilgiye bâtnî (marifet) bilgi adı verilmekte ve bu bilginin zâhirî ilimlerden farklı olarak hakîkat ilmini temsil ettiği de ifade edilmektedir.³⁶

Rivâyetlerin tahlili meselesinde ilhâm ve sezgiye karşı olumlu tutum geliştirme, sadece tasavvuf erbabının kabulündeki bir olgu değildir. İslâmî esasların izahında hür düşüncüyü savunan ve selef akidesine mensup olan³⁷ Cemâleddin el-Kâsımî'nin (1332/1914) aşağıdaki tespitleri, bu durumun ortaklarının varlığına delildir.

“İbn Teymiyye şöyle der: Takva ile donanan bir kalp, kendi görüşü ile bir şeyi tercih ederse veya kalpte bir emir veya sözün Allah ve Resûlü'nü (s) daha çok razı edeceğine dair bir his oluşursa bu, şer'î delil ile yapılan bir tercih olur. Ebu Hasan Ali b. Urve el-Hanbelî demiştir ki: Kalp temizlenerek nurlu bir hale gelirse, hak ile batılın, yalan ile sıdkın, hidayet ile dalaletin arasını ayırır. Özellikle de Resûlullah'ın (s) nübüvvet nurundan kendisine bir zevk hâsıl olmuşsa kalbe işlerin gizli yönü, eşyanın kapalı tarafı ve sahih hadis ile sakimin farkı zâhir olur. Şayet sahih bir isnada mevzû bir hadis, sahih bir metne de zayıf bir isnad terkib edilse, kalp bunu temyiz eder ve bilir. Şeyh Kirmânî'ye göre: Kim batınını murakabe ile zâhirini de sünnete ittiba ile mamur eder, gözünü haramdan sakınır ve nefsinin de helal yemeye alıştırsa onun firaseti hata etmez. Çünkü Allah muttakilerin kalbinde nur ve burhanı, kâfirlerin kalbinde ise korku ve zulmeti yaratmıştır. Kul sadık bir dile sahip olunca, yalan ve mevzû hadisi tanımaya güç yetirir.³⁸

³¹ Serrâc, *a.g.e.*, 238-242; İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti*, (Haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul, 1998, 150; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 2013, 45.

³² İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 852; Güngör, *a.g.e.*, 112, 212; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul, Tsz., 554.

³³ Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya, 2001, 374.

³⁴ Muhâsibî, Ebû Abdullah el-Haris b. Esed, *er-Riâye li Hukûkillah*, Thk., Abdulkâdir Ahmet Ata, Beyrut, Tsz., 94, 96; Kuşeyrî, *a.g.e.*, 80; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât Tercemesi*, (Terc.: Hüseyin Hilmî Işık), İstanbul, 2014, I, 263, 420.

³⁵ Serrâc, *a.g.e.*, 301.

³⁶ Ateş, *a.g.e.*, 551.

³⁷ Ali Turgut, “Cemâleddîn el-Kasımî”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993, 311.

³⁸ Kâsimî, Muhammed Cemalüddîn, *Kavâidu't-Tahdis min Funûni Mustalahi'l-Hadis*, Thk., Muhammed Behçet el-Baytâr, Beyrut, 1961, 165-168.

Tasavvuf ehlinin kalbî bilgiyi kaynak olarak kabul etmesi ve iç tecrübeye dayanan bu sezgiyi tüm bilgi kaynaklarının önüne alıp adeta ona kutsiyet atfetmesi pek çok itirazın doğmasına ve diğer kesimlerle bağların koparılmasına neden olmuştur.³⁹ Örneğin halvet, riyâzet ve mücâhede ile bilgiyi elde etme tercihi, çaba sarf edip öğrenmeye mani olmuş, ledünnî ilimler deryasına dalarak zâhirî ilimlerle meşguliyeti engellemiş ve akıl ilkelerini devre dışı bırakarak tabanı cehalete sürüklemiştir.⁴⁰ Ayrıca egemen sûfî kültüründe her ne kadar keşf yanılabilir,⁴¹ ölçü Kur'an ve sünnettir veya şerîata uygun olmayan hiçbir keşf ve ilhâmın değeri yoktur⁴² gibi değerlendirmeler yapılmışsa da pratikte keşf ve ilhâmın yanılmazlığı savunulmuştur. Zira çelişik durumlarda keşf ve ilhâm tercih edilerek zorlama tevillerle şerîatin zâhirî sınırları ihlal edilmiştir. Öyle ki keşf ve ilhâm, vahiy sonrası dönemde vahyin işlevini icra eden⁴³ bir bilgi kaynağı olarak kabul görmüştür.

En şiddetli tepkiler ise velinin velâyet kimliği ile hadisleri sahih ve sakim diye birbirinden ayıklayabilme⁴⁴ iddiasına karşı olmuştur. Keşfin varlığını inkâr etmeyen muhaddisler,⁴⁵ keşif ile hadis tashih ve tadîfini reddetmişlerdir. Çünkü vecd halinde elde edilen bilgi, sübjektif olduğundan kesinlikten uzaktır. Öyle ki bu durum sûfî camia tarafından da dillendirilmiştir. Örneğin, Abdulhâkîm Arvâsî (ö.1943) *Rabîta* adlı eserinde keşfi üç kısma ayırır. En yüksek derecesinde olanını yüzde doksan doğru, yüzde on yanlış diye tanımlar ve sonuç olarak keşfin en yüksek derecesinde dahi kesinliğin olmadığını ifade eder.⁴⁶

Ayrıca daha çok işârî yorumlarda başvurulmuş keşf ve ilhâm ile elde edilen bilgi, şer'î bir mükellefiyet değil, şahsi bir sorumluluk gerektirir ve bağlayıcılığı sûfî çevrelerce

³⁹ Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 129.

⁴⁰ Yavuz, a.g.md., 99.

⁴¹ Örneğin, İmâm-ı Rabbânî (1034/1624), *Mektûbât* adlı eserinde keşfe dayalı bilgide yanılmanın olabileceğini ifade etmektedir. O, keşfin şeytanın müdahalesi veya manevi sarhoşluk nedeniyle yanlış sezgilerle karışabileceğini de ifade etmektedir.⁴¹ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 158.

⁴² İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 263, 420.

⁴³ Mevlânâ'nın, "Mesnevi ilhâm ile inmiştir âlemlerin Rabbinden" söylemi, (Mevlânâ, Celâleddîn Rûmî, *Mesnevi*, (Terc.: İbrahim Desûkî Şetâ), Tahran, 1996, 33.) İbn Arabî'nin, *Fusûsu'l-Hikem*'in vahiy kaynaklı olduğunu savunması (İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Thk., Abû'l-Alâ Afîfî, Beyrut, Tsz., I, 47.) ve Muhammed İkbâl'in "Hayat birdir ve süreklidir. İnsana bitmez tükenmez tecliyâtı olan sonsuz hakikatten her an taze ilhamlara nail olmak için onun (insanın) durmadan ileriye adım atmasıdır. İlahi tecelliyât veya ışığa bu şekilde nail olanlar ise, sadece pasif ve hareketsiz alıcılar değildir. Bağımsız ve hür bir ego veya benliğin her hareketi yeni bir durum meydana getirir. Ve böylece, sürekli olarak yaratıcı tezahür ve keşifler için imkânlar yaratır." ifadesi bu durumların örneklerindedir. Bkz.: Muhammed İkbâl, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Terc.: Ahmet Asrar), İstanbul, Tsz., 169.

⁴⁴ Örneğin: "Ben gizli bir hazine idim..." rivayet naklen sabit olmasa da keşfen sahihtir. Zira hafızlar sened ile nakleder, mukaşifler ise direkt nebiden alıp ifade ederler. Keşif sahih olursa esah olur. Çünkü keşifte vehim ve hayal olmaz. Bursevî, İsmail Hakkı, *Kenz-i Mahfî*, (Terc.: Abdülkadir Akçiçek), İstanbul, 1997, 17; "Neşini bilen Rabbini bilir." Her ne kadar bu rivayet hadisçiler nezdinde sahih değilse de bizce keşfen sahihtir. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, Kahire, h.1351, II, 262. gibi ifadelerle rivayetin tespitinde keşfin mümkünlüğü savunulmuştur.

⁴⁵ İslâm âlimlerinin önemli çoğunluğu gibi İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye de keşfi, Kur'an ve sünnete uyumlu olması kaydıyla kabul etmişlerdir. İbn Teymiyye, Takıyyuddîn, *Mecmûatu'r-Resâil ve'l-Mesâil*, Thk., Muhammed Reşid Rizâ, Ysz., Tsz., V, 2-27; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekir, *Medâricu's-Sâlikin*, Thk., Muhammed Hamid el-Fıkî, Beyrut, Tsz., III, 230-241.

⁴⁶ Abdulhakîm Arvâsî, *Rabîta-i şerife*, (Sade.: Necip Fazıl Kısakürek), İstanbul, 1981,85.

muteberdir. Dolayısıyla güvenilir ve sağlam bir yol olmadığından⁴⁷ keşf yoluyla tespit edilen bir rivayete hadis denemez.⁴⁸ Öyle ki İbn Arabî dahi, keşf ve ilhâmın başkaları için bağlayıcı olmadığını ifade eder.⁴⁹

Sonuç olarak idrak hallerini aşması,⁵⁰ tetkik ve istidlâlinin imkânsız oluşu,⁵¹ şerîat nazarında mahzurlu bir durum arz etmesi,⁵² hazırlık aşamasının ruhbanlığı andırması,⁵³ objektif bir delil olamaması,⁵⁴ kontrolü mümkün olmayan sübjektif bir nitelik taşıması⁵⁵ ve mükâşifin durumuna göre farklılık arz edebilmesi⁵⁶ gibi sebeplerden ötürü keşf ve ilhâmı, kesin bir bilgi kaynağı olarak ve haberlerin tespitinde genel geçer bir esas değerlendirmek doğru değildir.

2. Rüya

Kimi hakikatlere rüyalarla ulaşma çabası, sadece tasavvuf ehline özgü bir uğraş değildir. Zira rüyalar âleмиyle ilgilenmek, gizemli şeyleri araştırmak ve onlardan çeşitli sonuçlara ulaşmak insanoğlunun genel meraklarındandır. Rüyalar, bilgi kaynağı olarak kullanılmakla birlikte, otoritenin kurulması ve güçlenmesi için de kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf (a.s),⁵⁷ Hz. İbrahim (a.s)⁵⁸ ve Hz. Muhammed (s)⁵⁹ ile ilgili pek çok rüyaya temas edilmekte ve bu rüyalardaki olgulara dikkat çekilmektedir. Hadis kaynaklarında da rüyalara sıkça değinilmektedir. “Müminin sadık rüyası, nübüvvetin kırk altı nev’inden biridir,”⁶⁰ “Nübüvvet kesildi, müjdeler kaldı,”⁶¹ “Beni rüyasında gören gerçekten görmüş demektir. Çünkü şeytan benim suretime giremez,”⁶² ezanın rüya ile tespiti meselesi⁶³ ve Hz. Peygamber’in (s), rüyalarla ilgili çeşitli tavsiyelerde bulunması⁶⁴ gibi haberler bu durumun örneklerindedir.

Muhaddisler, umumen rüyayı kesin bilgi vasıtası olarak görmez⁶⁵ ve rüyada peygamberden talimat alma iddialarına da itibar etmezler.⁶⁶ Tasavvuf camiası ise Kur’an

⁴⁷ Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2009, 60.

⁴⁸ Avcı, a.g.m., 189.

⁴⁹ Seyit Avcı, *Sûfîlerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği*, Konya, 2004, 165.

⁵⁰ İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti*, 153.

⁵¹ Güngör, a.g.e., 114.

⁵² İbn Haldun, a.g.e., 149, 155.

⁵³ İbn Haldun, a.g.e., 147-148.

⁵⁴ Yavuz Köktaş, *100 Soruda Hadis Meseleleri*, İstanbul, 2011, 83.

⁵⁵ Kimi tasavvuf büyüklerinin “Hak olan bu ilme dalmamaktır” şeklinde ikazları da mevcuttur. İbn Haldun, a.g.e., 169.

⁵⁶ Örneğin “كنت كنزا” rivayeti için İbn Arabî keşfen sahihtir tespitinde bulunurken (Bursevî, a.g.e., 17.’den naklen) yine sûfî olan Abdülaziz ed-Debbâğ (1132/1720) bu rivayetin sahih olmadığını ifade etmiştir. Ahmed b. Mubârek, *el-İbrîz min Kelâmi Seyyidî Abdulazîz ed-Debbâğ*, Beyrut, 2002, 47.

⁵⁷ Yusuf, 12/4, 5, 6, 21, 36, 41-49, 99, 100.

⁵⁸ Saffât, 37/100-113.

⁵⁹ Enfâl, 8/43; Fetih, 48/27.

⁶⁰ Buhârî, Ta’bîr, 5; Tirmizî, Rüya, 2.

⁶¹ Muslim, Salat, 207; Ebû Dâvûd, Rüya, 2.

⁶² Buhârî, İlim, 38; Muslim, Rüya, 10; Tirmizî, Rüya, 4.

⁶³ Ebû Dâvûd, Salât, 28; İbn Mâce, Ezan, 1.

⁶⁴ Buhârî, Ta’bîr, 3, 4, 10; Tirmizî, Rüya, 5; Ebû Dâvûd, Rüya, 5.

⁶⁵ “Uyanıncaya kadar uyuyan kişiden kalem kaldırıldı” Buhârî, Talak, 11; Ebû Dâvûd, Hudûd, 17; Tirmizî, Hudûd, 1.

ve sünnette geçen rüya haberlerini de delil göstererek, rüyaya büyük anlamlar yüklemekte⁶⁷ ve rüyayı bilgi kaynaklarından saymaktadırlar. Bu bağlamda haberlerin rüya yoluyla bizzat Hz. Peygamber'in (s) ağzından tespit edilebileceğine kâil olmuşlardır. İlgili inanca dair birkaç örneği şu şekilde sıralamak mümkün olacaktır.

Şa'rânî (973/1565): Allah Resûlü'nü (s) rüyada gördüm ve kendisine, “*Size mecnun deninceye kadar Allah'ı zikredin.*” rivâyeti ile İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde geçen “*Size mecnun deninceye kadar Allah'ı çokça zikredin.*” rivâyetlerini sordum. Allah Resûlü (s), her iki sözün de kendisine ait olduğunu beyan etti.⁶⁸

Salihlerden biri Allah Resûlü'nü rüyasında görmüş ve “Ya Resûlallâh! Âlimler teşehhüd konusunda ihtilaf ettiler biz hangisini alalım?” diye sormuş. Allah Resûlü de (s) kendisine, “*İbn Ummi Abd'in rivâyet ettiği teşehhüdü...*” diye buyurmuştur.⁶⁹

Ebu Ali Şebevî, Allah Resûlü'nü rüyasında görmüş ve kendisine, “Ya Resûlullah! Hûd Sûresi'nin hangi kısmı seni ihtiyarlattı?” diye sormuş. Hz. Peygamber (s) de ona, “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.*” sözü beni ihtiyarlattı ve saçlarımı ağarttı.” diye cevap vermiştir.⁷⁰

Abdulâziz b. Ebi Revvâd el-Mekkî'nin (159/1071), “*İki günü eşit olan aldanmıştır.*” hadisini rüya yoluyla Hz. Peygamber'den aldığı rivâyet edilmiştir.⁷¹

Şah Veliyyullah Dihlevî (1176/1762), Keşf veya rüya yoluyla Hz. Peygamber'den pek çok hadis naklettiğini ifade etmiştir.⁷²

Muhammed b. Ali el-Kettânî (322/933), Her pazartesi ve perşembe günleri Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü ve sorularını kendisine sorup ondan cevaplar aldığını beyan eder.⁷³

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere kimi sûfî müellifler, rüyayı bilgi kaynağı olarak kabul etmiş ve bu yolla pek çok hadisi tespit ve tashih ettiklerini iddia etmişlerdir.

Keşf ve rüya yoluyla rivâyetlerin tespit ve tashih işlemi, bütün sûfî müelliflerce kabul görmüş değildir. Zira bazıları rivâyetlerin keşf yoluyla değil de, çalışmak ve öğrenmek suretiyle elde edilebileceğini savunmaktadır. Örneğin, tespit edebildiğimiz

⁶⁶ Hadislerin tespiti ancak Allah Resûlü (s) hayatta iken mümkün olan bir durum idi. Peygamber (s) vefat ettiğine göre bu tespit ancak sened yoluyla mümkündür. Çünkü hadisin tespit ve tashihi senede dayalıdır. Bu konuda keşf, ilhâm veya rüyanın herhangi bir hükmü yoktur. Murtedâ, Ahmed ez-Zeyn, *Menâhicu'l-Muhaddisîn fî Takvîyeti'l-Ehâdisi'l-Hasene ve'd-Daife*, Riyad, 1994, 29-34; Dumeynî, Musfir Garamullah, *Mekâyîsu Nakdi Mutûni's-Sunne*, Riyad, 1984, 237-238; Kâsımî, a.g.e., 184.

⁶⁷ Ahmet Yıldırım, a.g.e., 309-310.

⁶⁸ Şa'rânî, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, Beyrut, Tsz., II, 75-76.

⁶⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atiyye, *Kûtu'l-Kulûb*, Thk., Mahmud İbrahim Muhammed er-Rıdvânî, Kahire, 2001, III, 1539.

⁷⁰ Kuşeyrî, a.g.e., 357.

⁷¹ Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, Kahire, h.1351, II, 233.

⁷² Ahmet Yıldırım, a.g.e., 56. (Şah Veliyyullah ed-Devlevî, *Durru's-Semin fî Mubeşşirâti'n-Nebiyyi'l-Emîn*, Faysalabad, 1970, 25-26.'den naklen)

⁷³ Kelâbâzî, *et-Ta'aruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Kahire, 1994, 119.

kadarıyla hiçbir sūfî mevzûât yazarı, eserinde tartışmalı herhangi bir rivâyetin tespitinde keşf veya rüyaya itibar ederek sonuca ulaşmamış ve rivâyetlerin tespitinde bu tür bilgi kaynaklarına da itibar etmemiştir.⁷⁴ Dolayısıyla tasavvuf camiasının sened eksenli tetkikleri terk edip çoğunlukla keşf, ilhâm veya rüya yoluyla hüküm verdikleri de söylenemez.

Sūfîler kayda geçen ve muhaddislerce itibar edilen haberleri tekrardan keşf, ilhâm veya rüya yoluyla yeniden ele alma iddiasında değillerdir. Onlar, sadece ihtilafı bazı rivâyetleri bu tekniklerle yeniden tespit etme muradındadırlar. Hadis ulemâsınca sahih olarak değerlendirilen hiçbir hadisin mutasavvıflarca zayıf veya uydurma olarak tespitinin olmayışı⁷⁵ bu durumun kanıtlarındandır. Çünkü onlar, sağlam rivâyetleri Hz. Peygamber'e (s) sorma ihtiyacı hissetmezler.⁷⁶

Kaldı ki, keşf ve rüya yoluyla rivâyetlerin tespit ve tashih işlemi, sadece sūfî müelliflere has özel bir durum da değildir. Selef anlayışının önemli temsilcilerinden olan İbnü'l-Cevzî'nin, *Der'ü'l-Levm* adlı eserinde, bir rivâyetin ispatı sadedinde râvinin güvenilirliğini rüya yoluyla Hz. Peygamber'e sordurulmasını kabul ederek delil olarak sunması,⁷⁷ müteşeddid bir hadis âlimi olan Sağânî'nin *Meşâriku'l-Envâr* adlı eserinde, rüyamda Hz. Peygamber'e (s), "*Namaz için kâmet getirildiğinde, akşam yemeği de hazır ise önce yemeğe başlayın.*" hadisinin sahih olup olmadığını sordum, kendisi de bana hadisin sahih olduğunu söyledi. şeklindeki ifadesi,⁷⁸ Leknevî⁷⁹ ve Aclûnî'nin⁸⁰ keşf ve rüyaya karşı müsamahalı bazı duruşlarının varlığı bu durumun bazı örnekleridir.

Dinde bağlayıcılığının olmayışı, tamamen şahsi bir durum olarak ispat ve tahkikinin imkânsız oluşu,⁸¹ istismara açık olması, hata karışım oranının yüksek oluşu ve ilk Müslümanlar tarafından kullanılan bir yöntem olmaması⁸² gibi sebeplerden ötürü rüya yoluyla hadis alım ve tashihinin kabulü, dinin ciddiyetine ve evrenselliğine halel getirebilmektedir. Sonuç olarak biz de Nevevî'nin (676/1277), "*Rüya hakikat olsa da rüyada görülen şey ile şer'î bir hükmün ispatı caiz değildir.*"⁸³ ve Şâtıbî'nin (790/1388);

⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz.: Murat Kaya, *Mevzû Hadis Kültüründe Sūfî Müellifler*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2016, 92-151.

⁷⁵ Avcı, *a.g.e.*, 51.

⁷⁶ Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envâri'l-Kudsiyye fî Beyâni'l-Uhûdi'l-Muhammediyye*, Halep, 1993, 655.

⁷⁷ Hüseyin b. Ali el-Cevherî, rüyamda Hz. Peygamber'e (s) Ya Resûlullah! Söylemler farklılaştı biz kime itibar edelim diye sordum. O da bana "*Ebü Abdullah b. Batuta'ya uy*" diye cevap verdi. Enbiya Yıldırım, "*İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış*", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/1, Sivas, 2006, 118. (İbnü'l-Cevzî, *Der'ü'l-Levm*, 46. 'den naklen)

⁷⁸ İbnü'l-Melik, Abdullatif b. Abdulaziz, *Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr*, Thk., Ebî Muhammed Eşref b. Abdumaksûd b. Abdurrahim, Beyrut, 1995, II, 88-89.

⁷⁹ Leknevî, Ebû'l-Hasenât Abdulhay, *el-Asâru'l-Merfûa fî'l-Ahbâri'l-Mevzûa*, Thk., Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut, 1984, 19.

⁸⁰ Aclûnî, *a.g.e.*, I, 9-10.

⁸¹ Mehmet Hayri Kırbaoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara, 2002, 87-88.

⁸² İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti*, 62.

⁸³ Nevevî, Yahya b. Şeref, *Sahihu Muslim b. Şerhi'n-Nevevî*, Kahire, 1969, I, 115.

“Müjde, uyarı veya işaret olabilen rüya üzerine hüküm bina edilmez.”⁸⁴ tespitlerine katılarak ilgili konuyu noktıyoruz.

Sonuç

Hadis uleması, Hz. Peygamber’e (s) atfedilen haberlerin sıhhat analizlerini somut verilere dayalı aklî ve ilmî kriterler üzerinden tetkik etmişlerdir. Bu bağlamda rivayetlerin tespiti meselesi, iki asıl üzerinden inşa edilmiştir. Biri haberi bizlere ulaştıran şahısların durumunu tebyin eden sened tenkidi, ötekisi de içeriği farklı unsurlar üzerinden tahkik eden metin tahlilidir.

Hz. Peygamber’in vefatından sonra kendisi ile ruhanî olarak görüşüp ilgili rivayetleri test ettirmek, ilmin sınırları dâhilinde değildir. Zira ilmî tespitler, ispatı mümkün itibarlı verilere dayanmalıdır. Oysaki akıl yürütme olmaksızın aniden zihinde beliren malumat şeklinde tanımlanan keşf ve ilhâm ile kişisel ilgi ve beklenti doğrultusunda görülen rüya sonucunda elde edilen bilgi, tahkik ve ispatı mümkün olmayan, aklî ve ilmî kriterlerden uzak sübjektif bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla keşf, ilhâm ve rüya ile rivayetlerin tespiti, ilmî bağlayıcılığı ve genel geçerliliği olmayan şahsi durumlardır.

Şahsi tecrübeye dayalı bilgiler, sadece sahibini bağladığından bunlar üzerine küllî kaideler inşa edilemez. Çünkü insanın iç âlemine doğan bu tür bilgilerin geçerliliği, bireysel sınırlar dâhilindedir. Kaldı ki iç âleme ilkâ olunan anlamların; rabbânî birer ilhâm, şeytanî birer vesvese veya insani birer kuruntu olabilmeleri de her zaman ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla rivayetlerin tespitinde (kimi sûfî müelliflerin de sağlam birer veri olarak kabul etmedikleri) keşf, ilhâm ve rüyayı, bağlayıcı bir bilgi kaynağı olarak görmek yerine, işlenmesi icap eden ön bilgi olarak değerlendirmek daha sağlam bir tutum olacaktır.

⁸⁴ Şâtibî, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât fi Usûli’s-Şeriâ*, Thk., Abdullah Dıraz ve bşk., Ysz., Tsz., I, 57.

KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Mektebetu'l-Kuds, Kahire, h.1351.
- AFÎFÎ, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf İslam'da Manevî Hayat*, (Terc.: Ekrem Demirli - Abdullah Kartal), İz Yay., İstanbul, 2012.
- AHMED b. Mubârek, *el-İbrîz min Kelâmi Seyyidî Abdulazîz ed-Debbâğ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- ALTINTAŞ, Hayrani, "Tasavvuf", *AÜİFD*, XXIV, Ankara, 1990.
- ARVÂSÎ, Abdulhakîm, *Rabîta-i şerife*, (Sad.: Necip Fazıl Kısakürek), Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1981.
- ATEŞ, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, Tsz.
- AVCI, Seyit, *Sûfilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği*, Ensar Yay., Konya, 2004.
- , "Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, Sayı: 4, Samsun, 2004, 167.
- BİGİYEF, Musa Carullâh, *Kitâbu's-Sünne*, (Terc.: Mehmet Görmez), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2009.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Kenz-i Mahfî*, (Terc.: Abdülkadir Akçiçek), Kitsan Yay., İstanbul, 1997.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara, 2014.
- CURCÂNÎ, Ali b. Muhammed, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, Thk., Muhammed Sıddîk el-Minşavî, Dâru'l-Fedîle, Kahire, Tsz.
- DUMEYNÎ, Musfir Garamullah, *Mekâyîsu Nakdi Mutûni's-Sunne*, Riyad, 1984.
- EBÛ Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atiyye, *Kûtu'l-Kulûb*, Thk., Mahmud İbrahim Muhammed er-Rıdvânî, Dâru't-Turâs, Kahire, 2001.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebû Tâhir Mecdudî Muhammed b. Yakûb, *Kâmusu'l-Muhît*, Thk., Muhammed Naim A'rkesûsî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2005.
- GÜNGÖR, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1998.
- HIFNÎ, Abdulmun'im, *Mu'cemu Mustalahâtî's-Sûfiyye*, Dâru'l-Mesîre, Beyrut, 1987.
- İBN ARABÎ, Muhyiddîn, *Fusûsu'l-Hikem*, Thk., Abû'l-Alâ Afîfi, Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, Beyrut, Tsz.
- , *el-Futuhâtu'l-Mekkiyye*, Thk., Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh, Yay., İstanbul, 2012.

-----, *Tasavvufun Mahiyeti*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul, 1998.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Me'arif, Kahire, Tsz.

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *Medâricu's-Sâlikin*, Thk., Muhammed Hamid el-Fıkî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, Tsz.

İBN TEYMİYYE, Takıyyuddîn, *Mecmûatu'r-Resâil ve'l-Mesâil*, Thk., Muhammed Raşid Rızâ, Lecnetu't-Turâsi'l-Arabî, Ysz., Tsz.

İBNÜ'L-MELİK, Abdullatif b. Abdulaziz, *Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr*, Thk., Ebî Muhammed Eşref b. Abdumaksûd b. Abdurrahim, Beyrut, 1995.

İKBÂL, Muhammed, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Terc.: Ahmet Asrar), Birleşik Yay., İstanbul, Tsz.

İMÂM-I RABBÂNÎ, *Mektûbât Tercemesi*, (Terc.: Hüseyin Hilmi Işık), Hakikat Kitâbevi, İstanbul, 2014.

KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul, 2013.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemalüddîn, *Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustalâhi'l-Hadîs*, Thk., Muhammed Behçet el-Baytâr, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arâbî, Beyrut, 1961.

KAYA, Murat, *Mevzû Hadis Kültüründe Süfî Müellifler*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2016.

KÂŞÂNÎ, Abdurrezzâk, *Istılâhâtu's-Süfîyye*, Thk., Abdülâl Şâhîn, Dâru'l-İn'âd, Kahire, 1996.

KELÂBÂZÎ, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, *et-Ta'aruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1994.

KIRBAŞOĞLU, Mehmet Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002.

KÖKTAŞ, Yavuz, *100 Soruda Hadis Meseleleri*, İnsan Yay., İstanbul, 2011.

KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, Thk., Abdulhelîm Mahmud - Mahmud b. Şerîf, Müessesetu Dâru's-Şa'b, Kahire, 1989.

LEKNEVÎ, Ebû'l-Hasenât Abdulhay, *el-Asâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa*, Thk., Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

MEVLÂNÂ, Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî*, (Terc.: İbrahim Desûkî Şetâ), el-Meşrû'l-Kûmî, Tahran, 1996.

MUHÂSİBÎ, Ebû Abdillâh el-Haris b. Esed, *er-Riâye li Hukûkillah*, Thk., Abdulkâdir Ahmed Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Tsz.

MURTEDÂ, Ahmed ez-Zeyn, *Menâhîcu'l-Muhaddisîn fi Takvîyeti'l-Ehâdisi'l-Hasene ve'd-Daîfe*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1994.

NEVEVÎ, Yahya b. Şeref, *Sahîhu Muslim b. Şerhi'n-Nevevî*, Matbaatu'l-Mısriyye, Kahire, 1969.

ÖNGÖREN, Reşat, “Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, İstanbul, 2002.

RÂĞİB el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, Thk., Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem – Dâru'ş-Şâmiyye, Dimaşk – Beyrut, 2009.

RASİM, Seyyid Mustafa, *Tasavvuf Sözlüğü, Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, (Haz.: İhsan Kara), İnsan Yay., İstanbul, 2008.

SCHİMMEL, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, (Terc.: Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yay., İstanbul, 2012.

SERRÂC, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Luma'*, Thk., Abdulhalîm Mahmûd – Taha Abdalbâkî Surûr, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîs – Mektebetu'l-Mişnâ, Kahire – Bağdat, 1960.

SUNAR, Cavit, *Anahatlarıyla İslam Tasavvuf Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara Üniveristesi Basımevi, Ankara, 1978.

ŞA'RÂNÎ, Abdulvehhâb, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Thk., Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, Mektebetu's-Sakâfati'd-Diniyye, Kahire, 2005.

-----, *et-Tabakatü'l-Kubrâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Tsz.

-----, *Levâkihu'l-Envâri'l-Kudsiyye fî Beyâni'l-Uhûdi'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Kalemi'l-Arâbî, Haleb, 1993.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şeriâ*, Thk., Abdullah Dıraz ve bşk., Ysz., Tsz.

TURGUT, Ali, “Cemâleddîn el-Kasimî”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993.

TÜRER, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay., İstanbul, 2013.

ULUDAĞ, Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergâh Yay., İstanbul, 2012.

-----, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2012.

UYŞAL, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yay., Konya, 2001.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “İlham”, *DİA*, XXII, İstanbul, 2000.

YILDIRIM, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV., Yay., Ankara, 2009, 60.

YILDIRIM, Enbiya, “İbnu'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2006.

YUSUF el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (Terc.: Bünyamin Erul), Nida Yay., İstanbul, 2011.